

Velsældarhagkerfið

Kristín Vala Ragnarsdóttir, emerita – 10.2.2026

Kynning á fyrirlesara

Kristín Vala Ragnarsdóttir, prófessor emerita við Háskóla Íslands, er menntaður jarð- og jarðefnafræðingur. Frá aldamótum hafa rannsóknir hennar og kennsla snúist um málefni sjálfbærni út frá öllum víddum hennar: náttúruumhverfi, samfélagi og velsæld. Hún hefur starfað með ýmsum félagasamtökum á Íslandi og alþjóðavísu sem vinna að náttúruvernd og sjálfbærni.

Upphaf áhuga á sjálfbærni

- Árið 2000 hitti Kristín formann „The Schumacher Society“. Fritz Schumacher var þýskur hagfræðingur, talinn upphafsmaður sjálfbærnihugsunarinnar.
- Samtal við formanninn varð til þess að hún áttaði sig á að hún hefði misst sjónar á stóru myndinni í sínum rannsóknum, sem snerust um mengunarefni á atómskala.
- Henni fannst eigin vinna skipta litlu máli á meðan vistkerfi jarðar væru yfirstigin og auðlindir eyddar.
- Hún ákvað að breyta um stefnu í rannsóknum og kennslu til að hafa meiri áhrif, með áherslu á að byggja upp sjálfbær samfélög.

Gagnrýni á hagvöxt

- Endalaus áhersla á hagvöxt er að eyðileggja jörðina og vistkerfi hennar.
- Stjórnámálamenn líta oft á hagvöxt sem merki um velgengni.
- Undir hagvexti liggur nýting á auðlindum sem hefur verið í veldisvexti síðan um 1950. Jörðin hefur takmarkaðar auðlindir og við erum komin að þolmörkum hennar.
- Myndrit sýnir að hagvöxtur á heimsvísu hefur aukist frá 1950, en „raunverulegur framfarastuðull“ (þar sem neikvæð áhrif á umhverfi og samfélag eru dregin frá) hefur staðið í stað eða lækkað síðan um 1978.
- Hagvöxtur mælist einnig við neikvæða atburði eins og byggingu fangelsa eða hreinsun olíumengunar.
- Robert Kennedy sagði árið 1968 að hagvöxtur mæli allt nema það sem gerir lífið þess virði að lifa.
- Dalai Lama benti á að maðurinn fórnar heilsu fyrir peninga og svo peningum til að ná aftur heilsu, og lifir ekki í núinu.

Vandamál núverandi kerfis

- **Menntakerfið:** Kerfið er í „boxum“. Hagfræðingar læra ekki jarðfræði og vita því lítið um takmarkaðar auðlindir. Þörf er á meiri þverfaglegri menntun og samvinnu.
- **Nýfrjálshyggja:** Síðan um 1980 hefur nýfrjálshyggja (einföldun reglna, minnkað bákn, einkavæðing) verið ríkjandi, sem hefur leitt til gífurlegra vandamála varðandi þolmörk jarðar.
- **Stjórnámálamenn:** Of margir stjórnámálamenn eru lögfræðingar með litla þekkingu á náttúrufræði eða hagfræði. Hvetja þarf fólk úr öllum greinum til að fara í stjórnámál.
- **Neysla:** Ísland er ein neyslueríkasta þjóð í heimi. Ef allir lifðu eins og Íslendingar þyrftum við 7-8 plánetur.

Þolmörk jarðar og kleinuhringshagkerfið

- Hugtakið „planetary boundaries“ eða þolmörk jarðar var kynnt í vísindagrein árið 2009. Það skilgreinir níu lykilkerfi sem eru okkur lífsnauðsynleg.
- Ef farið er yfir þessi mörk verða óafturkræfar breytingar á vistkerfinu.
- Árið 2009 var farið yfir þolmörk varðandi líffræðilega fjölbreytni, loftslagsbreytingar og nýtingu næringarefna.
- Árið 2023 (líklega átt við 2023, texti segir 2005) var farið yfir sex af níu þolmörkum, þar á meðal sýringu sjávar.
- **Kleinuhringshagkerfið:** Hugmyndin er að hagkerfið eigi að starfa innan þessara þolmarka (ytri hringur) en jafnframt fullnægja grunnþörfum allra manna (innri hringur), s.s. næring, heilbrigði, menntun, hreint vatn og orka.
- Mörg þróuð ríki fara yfir öll vistfræðilegu þolmörkin en uppfylla grunnþarfir, á meðan önnur lönd fara yfir fá þolmörk en geta ekki uppfyllt grunnþarfir. Markmiðið er að öll ríki séu í „græna svæðinu“ þar sem bæði skilyrði eru uppfyllt.

Velsældarhagkerfið (Wellbeing Economy)

- **Saga og þróun:**
 - Hagfræðingar eins og Joseph Stiglitz, Mariana Mazzucato og Quinn Slobodian hafa bent á vankanta hagvaxtarlíkansins.
 - Árið 2012 var haldinn fundur hjá Sameinuðu þjóðunum um hugmyndir konungsins í Bútan um „Gross National Happiness“ í stað „Gross Domestic Product“.
 - Þessi vinna leiddi til stofnunar samtakanna „Wellbeing Economy Alliance“ (WEAll) árið 2018.
- **Meginreglur velsældarhagkerfis:**

- Tryggja sameiginlega velsæld á heilbrigðri jörðu.
- Vera innan marka jarðarinnar.
- Mæta öllum grunnþörfum mannsins.
- Tryggja réttláta dreifingu auðlinda, tekna og auðs.
- Skapa sanngjörn stjórnsýslukerfi.
- Gefa jafn mikið til baka til náttúrunnar og tekið er frá henni.
- **Viðmið og aðgerðir:**
 - **Forúthlutun:** Dreifing valds, auðs, tíma og tekna, t.d. með borgaralaunum.
 - **Fyrirtæki:** Stuðla að félagslegum fyrirtækjum og fyrirtækjum í eigu starfsmanna þar sem ágóði fer aftur í starfsemina.
 - **Þátttaka:** Bein þátttaka fólks í ákvarðanatöku.

Velsældarstefna á Íslandi og alþjóðlega

- **WEGo (Wellbeing Economy Governments):** Samstarfsvettvangur ríkisstjórna sem Katrín Jakobsdóttir tók þátt í ásamt leiðtogum Skotlands (Nicola Sturgeon), Nýja-Sjálands (Jacinda Ardern), Finnlands (Sanna Marin), Wales og Kanada. Framtíð samstarfsins er óviss eftir leiðtogaskipti.
- **Velsældarvísar á Íslandi:**
 - Árið 2018 setti Katrín Jakobsdóttir af stað nefnd til að þróa velsældarvísa fyrir Ísland.
 - Þróaðir voru 39 vísar (nú 40) sem Hagstofan fylgist með.
 - Vísarnir ná yfir heilsu, menntun, félagsauð, öryggi, jafnvægi vinnu og einkalífs, efnahag, atvinnulíf, húsnæði, tekjur og umhverfi.
 - Hægt er að skoða þróun vísanna á vef Hagstofunnar.
- **OECD – How's Life?:** OECD safnar gögnum um velsæld í 38 löndum. Ísland hefur ekki skilað tölum fyrir sex vísa, sem fyrirlesari telur vera þá sem Ísland liti illa út á (t.d. möguleiki á að kaupa húsnæði, auður fjölskyldna).

Næstu skref og ákall til aðgerða

- **WEAll Iceland Hub:** Í lok janúar var haldinn fundur í Norræna húsinu um að stofna miðstöð (hub) fyrir velsældarhagkerfið á Íslandi. Mikill áhugi var á fundinum.
- Slíkar miðstöðvar eru nú 17 talsins í heiminum og vinna sem grasrótahreyfingar að því að þrýsta á umbreytingu hagkerfisins.

- **Næstu skref fyrir Ísland:**
 - Mynda stýrihóp (hægt að hafa samband á weall.iceland@gmail.com).
 - Halda fund í lok febrúar.
 - Taka þátt í velsældarráðstefnunni „Wellbeing Economy Forum“ í Hörpu 16.-17. apríl. Halla Tómasdóttir er verndari ráðstefnunnar.
- **Bók:** Kristín Vala og Ásgeir Brynjar Torfason eru að gefa út bók á ensku í apríl um efnið, sem vonast er til að verði þýdd á íslensku.
- **Áskorun:** Þar sem hagkerfið er manngert er hægt að breyta því. Borgarar þurfa að stíga fram, þrýsta á stjórnámamenn og kjósa þá sem vilja vinna að velsældarhagkerfi.

Umræður og spurningar

- **Velsældarvísar:** Dæmi um vísbendingar undir menntun eru brotthvarf úr framhaldsskóla, menntunarstig og símenntun. Allar upplýsingar eru aðgengilegar á netinu.
- **Framtíðarsýn og menntun:** Þörf er á að stjórnvöld hafi áhuga á að breyta menntakerfinu til að stuðla að kerfishugsun og lausnamiðaðri nálgun hjá ungu fólki. Núverandi ríkisstjórn virðist ekki hafa áhuga.
- **Ójafnaður og auðlindir:** Velsældarhagkerfið vinnur gegn því að ávinningur af hagvexti safnist á fárra hendur. Ofnýting fiskistofna (80% ofnýttir) og sýring sjávar er dæmi um afleiðingar núverandi kerfis sem þarf að snúa við.
- **Breyting á kerfinu:** Það er stórt verkefni að breyta kerfi sem byggir allt á hagtölum. Mikilvægt er að virkja grasrótina og þrýsta á stjórn málaöfl, t.d. í komandi sveitarstjórnarkosningum. Umræðan er komin á dagskrá hjá SP.